

Щит і меч землі Дубенської: воєнна історія краю

Матеріали наукової
історико-краєзнавчої
конференції,
присвяченої 500-річчю
Оршанської битви,
100-річчю від початку
I-ої світової війни та 70-ій
річниці визволення
України від
німецько-фашистських
загарбників

Дубно - 2014

НЕВІДОМЕ НІМЕЦЬКЕ ШПИТАЛЬНЕ КЛАДОВИЩЕ У ДУБНІ

В статті висвітлено результати дослідження раніше невідомих захоронень солдатів німецької армії періоду Другої Світової війни у м. Дубно. Експедиція проводилася Німецькою народною спілкою по догляду за військовими похованнями спільно з дубенським історико-культурним заповідником. Робота в цьому напрямку була важливою для ідентифікації осіб загиблих та повідомлення їхніх родичів. Окрім цього вона дозволила отримати відомості про розташування на території Дубна раніше невідомого німецького кладовища, яке з'явилося на початку німецької окупації й таким чином відкрити одну із невідомих сторінок військової історії міста.

Встановлення місць військових захоронень є важливим напрямком історично-краєзнавчих досліджень. Відлуння останньої війни, що відгриміла 70 років тому продовжує докочуватися до нині живучих. Багато кого ця війна торкнулася особисто, її рани ще не зажили, однак час поступово відносить принесенні втрати і біль в забуття.

Дубно – одне з тих багатьох міст, на території та в околицях якого до сьогодні знаходяться поховання багатьох тисяч людей. Місцезнаходження значної частини з них є встановленими. Однак скільки їх залишається невідомими точно не зможе сказати ніхто. Серед цих поховань є як масові захоронення цивільних мешканців, так і солдатські могили.

В часи СРСР окультурення місць захоронень та догляд здійснювалися лише за могилами солдатів Червоної армії. При цьому захоронення солдатів Вермахту нищилися. На їх місцях влаштовувалися насадження, з'являлася забудова, або вони залишалися пустирями. Тому й пам'ять про них у мешканців швидко стиралась. Проте ці дії направлені на те, щоб покінчити з минулим тільки на перший погляд здаються успішними. Минуле не збирається покінчити з людьми і завжди знаходить способи нагадати про себе. Головне завдання в цьому: примирити його з теперішнім, адже та війна давно закінчилася.

19 липня 2012 р. в м. Дубно по вулиці Грушевського на земельній ділянці перед трьохповерховим житловим будинком № 54 (казарма періоду Російської імперії) розпочалося будівництво (рис. 1). Під час копання фундаментів, ковшем екскаватора з землі були вийняті розрізненні кістки людських кістяків. Того ж дня про це було повідомлено міський відділ міністерства внутрішніх справ та дирекцію історико-культурного заповідника. Ситуацію прояснити відразу не вдалося через відсутність поряд з кістками чітко ідентифікованого супровідного матеріалу. Наступного дня, по продовженню робіт будівельники при зачистці стінок викопаних котлованів натрапили на цілий кістяк, пошкодивши череп. Було вирішено провести повне його дослідження.

Кістяк (поховання № 1) лежав на глибині 90 см. Руки були складені разом в районі тазу. В правій руці знаходився затиснутий сегмент військового жетона з алюмінію (рис. 4, 1). В області правої легені було виявлено кулю з сильною корозійною кіркою.

Сегмент жетона був напівовальної форми з двома отворами у верхній центральній частині та витиснутими на ньому позначеннями: В 908 8./ Inf. Ers. Vtl. 190. Даний сегмент першопочатково скріплювався з йому подібним і утворював таким чином овальний по формі повний жетон, за яким здійснювалася ідентифікація особи загиблого солдата. Такі жетони були обов'язковими для носіння в німецькій армії періоду Другої Світової війни. Позначення на ньому розшифровуються наступним чином: В – група крові, 908 – порядковий номер, 8 – номер роти, Inf. – піхота, Ers. – запасний, Vtl. – батальйон, 190 номер батальйону*. З іншого супровідного матеріалу біля кістяка виявлено гудзики від спідньої білизни і мундиру (рис. 2).

Поруч зліва від поховання № 1, в дні котловану знаходилися знищені екскаватором рештки ще одного кістяка – поховання № 2. Від нього залишилися лише тазові кістки та кістки ніг (рис. 4, 1).

* Дешифрацію позначень на жетонах здійснено на основі таблиці числових та літерних знаків, а також матеріалів інтернет-ресурсів: <http://blockhaus.ru>, <http://smolbattle.ru>, <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de>

Після ретельнішого обстеження ділянки, в фундаментах та взятій з них землі було виявлено велику кількість гудзиків, кільця від плащ-палаток, запальничку, гільзу калібру 8 мм (від патрону до гвинтівки системи Mauser) 1939 р.

Під час зачистки стінок в іншому котловані виявлено наступний частково знищений екскаватором кістяк з відсутнім черепом – поховання № 3 (рис. 4, 2). Біля нього виявлено гудзики від спідньої білизни та сегмент ідентифікаційного жетону. Він знаходився в зітлілому шкіряному чохлі (гаманці?). Точне його місцезнаходження відносно кістяка не встановлено. На сегменті жетона знаходився один отвір. Такий сегмент звичайно забирався від загиблого, залишався сегмент лише з двома отворами через які був протягнутий шнурок для носіння жетону на шиї. В даному випадку жетон знаходився в чохлі, через що й було забрано сегмент з двома отворами. Для визначення особисті в подальшому це ролі не відіграло – на обох сегментах містилися ідентичні дані. На сегменті були витиснуті наступні позначення: 212 Inf. Schütz. Komp. 3/ (решта позначок лишилися нерозібрані). З цих позначень 212 – порядковий номер, а Inf. Schutz. Komp. 3/ – 3-тя захисна піхотна рота (рис. 3, 8).

Справа від цього поховання, далі в стінці котловану лежав непонищений кістяк – поховання № 4. Права рука розташована на грудях, ліва – в районі тазу (рис. 4, 2). Під підборіддям виявлено сегмент жетону, що носився на шиї. Жетон – алюмінієвий, на ньому витиснуті наступні позначення: 330 A 1211. L. SCH. BTL. Розшифровка наступна: 330 – порядковий номер, A – II група крові, 1211 – номер батальйону (?), L. SCH. (Landeschützenzug) – захист тилів, BTL. – батальйон. Також біля похованого виявлено гудзики від спідньої білизни і сорочки, залізну пряжку, кільце від плаща-палатки (рис. 3, 1–7).

Ліворуч від поховання № 3 трохи нижче дна котловану, розчищено залишки ще одного сильно понищеного кістяка – поховання № 5. Збереглися тільки тазові кістки та нижні кінцівки. Супровідний інвентар ідентичний до попередніх, окрім того на ногах похованого знаходилися сильно зітлілі чоботи. Вірогідно з цим похованим слід пов'язувати виявлений поруч сегмент алюмінієвого жетона з позначеннями: 1283 A 3/ L. SCH. Ers. Btl. 3 (3 рота 3-го запасного батальйону захисту тилів) (рис. 3, 10).

Після дослідження описаних п'яти поховань, про захоронення німецьких солдатів було повідомлено представництво Німецької Народної Спілки по догляду за військовими похованням в Україні. 21 серпня на місце виявлення прибула група для проведення повної ексгумації під керівництвом М. Старка.

Протягом 21–23 серпня з території огороженої під будівництво було викопано без розчистки ще 41 кістяк. Таким чином загальна кількість ексгумованих в серпні 2012 р. осіб складала 46. Всі поховані лежали в два ряди поділені на групи по 6–8 осіб головами до трьохповерхового будинку колишніх царських казарм (в східному напрямі).

На похованих в ряді випадків виявлено чоботи та черевики, що як і наявність значної кількості гудзиків вказує на те, що їх ховали тут частково чи повністю одягнутими. З інших матеріалів виявлено різноманітні предмети: запальнички портсигари, кишенькові годинники, ложки, складні ножі.

Для встановлення появи і існування солдатських захоронень використано спогади старожилів Дубна. Одна з місцевих жительок – Товста О. В. розповіла про існування в часи німецько-радянської війни німецького шпиталю у будинку навпроти ливарно-механічного заводу [2, с. 22]. Скоріше за все, мається на увазі будинок колишніх царських казарм (№ 54), принаймні в той час він точно існував, а поховання виявлено перед ним. Про те, що кладовище, яке тут було належало до шпиталю розповів також мешканець Дубна Давидюк В. З. Ці відомості підтверджуються знахідками з поховань. На деяких похованих були відсутні елементи від верхнього одягу, взуття та інші супутні предмети. Це можна розглядати як свідчення, що за солдатами певний час доглядали. Поряд з тим на інших похованих виявлено елементи від верхнього одягу, зокрема гудзики від мундиру та чоботи, що вказує на те, що такі поховання відбувалися дуже швидко. Солдатів привозили із поля бою пораненими, в тяжкому стані або уже померлими. Зокрема солдат з поховання № 1, очевидно, не лікувався, адже він був похований у мундирі, а із його правої легені не було вийнято кулю. Отже, його поранення було смертельним.

Як відомо тилові шпиталів ході наступу німецької армії на схід були дуже необхідними. Наявність біля німецьких захоронень часу Другої Світової війни шпиталів встановлено в багатьох інших містах (Володимир-Волинському, Львові, Проскуріві та інших).

Для датування цих захоронень потрібно взяти до уваги наявність німецьких гільз маркування 1939 р. Той самий рік випуску стояв на пакетах для хлорування води. На думку керівника групи по ексгумації М. Старка на те, що поховання відбулося на початку війни, вказує велика кількість супутніх предметів. Важливо також взяти до уваги час існування тих формувань в яких служили поховані солдати. Так 190 Infanterie Ersatz Bataillon до якого належав солдат з поховання № 1 в 1942 р. було розформовано, а з його складу утворено два з'єднання, які називалися інакше [1]. Таким чином можна стверджувати про те захоронення відбувалися на початку німецької окупації Дубна, орієнтовно в кінці червня – на початку липня 1941 р., в ході наступу німецької армії на Київ.

Загальна характеристика ділянки, де були виявлені захоронення показує, що її було сплановано. Це сталося задовго до влаштування тут шпитального кладовища. Відомо, що за Польщі в 1930-х рр. на цьому місці знаходився тенісний корт. Тепер ця ділянка є порослою розрідженими деревами і кущами. Слід вказати, що територія огорожена під фундаменти, на якій і проводилася ексгумація має площу 200 м². Загальна площа ділянки складає 4200 м². Вірогідно, що захоронення розповсюджуються на усій цій території. При перевірці цього припущення за межами огороженої території закладено шурф і також встановлено наявність кістяків. На разі залишається невідомою площа, яку планують забудувати. Проте вже є підстави вважати, що подальші будівельні роботи дозволять виявити нові поховання.

Досліджені німецькі військові захоронення не перші в Дубні. В 2002 р. представники Німецької народної спілки по догляду за військовими похованнями проводили ексгумацію біля костелу кармеліток. Виявлені по вул. Грушевського останки німецьких солдатів на сьогоднішній день вже перепоховані на збірному німецькому солдатському кладовищі в с. Потеличі Жовківського району, Львівської області під номерами U-12.771-12.816.

Джерела:

1. <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/InfErsBat/InfErsBat190-R.htm>
2. Спогади Товстої Олександрри Василівни // Зошит спогадів. Відділ історії ДІКЗ м. Дубно.

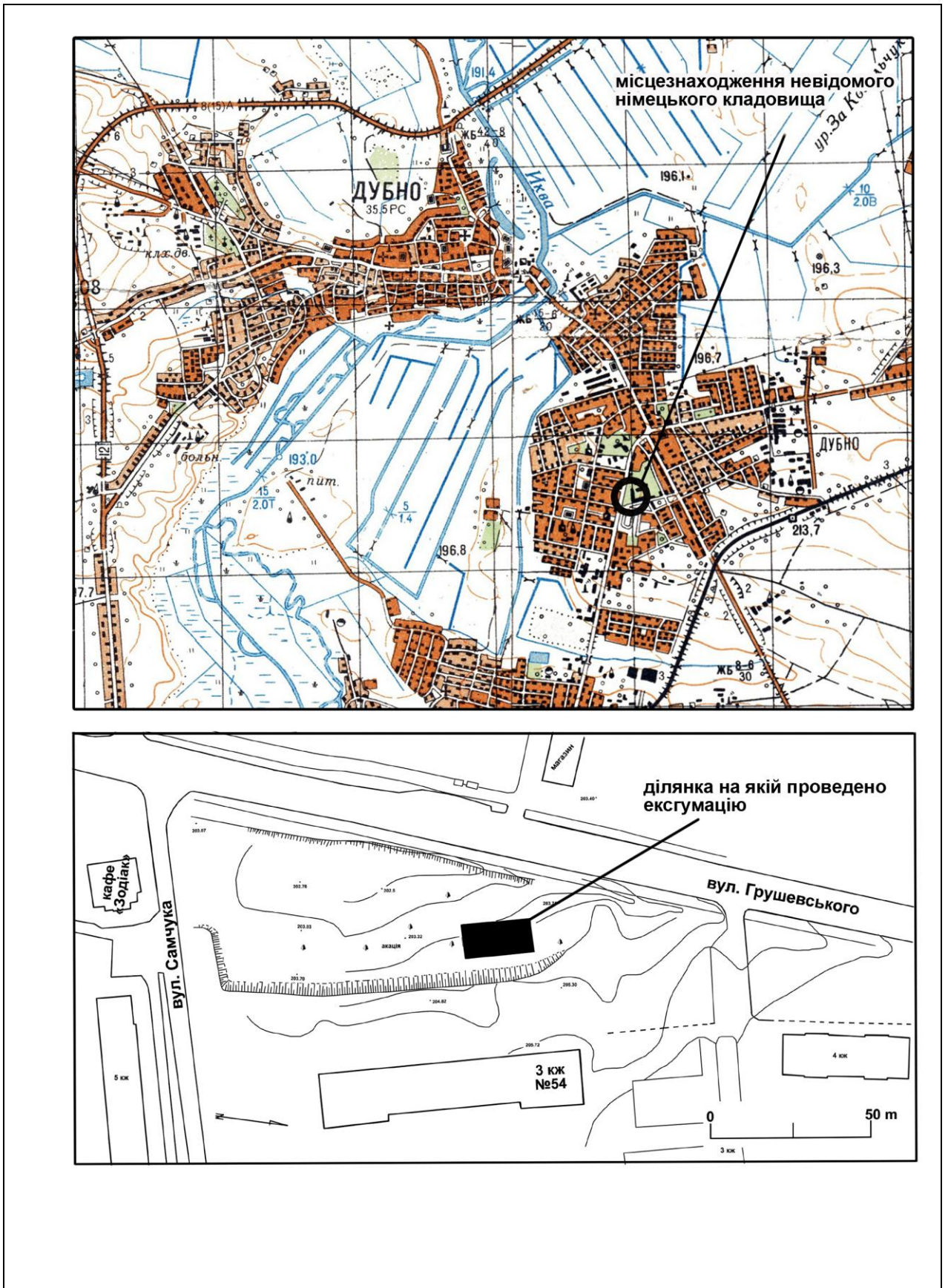

Рис. 1. Розташування німецького шпитального кладовища на плані Дубна та ситуаційний план ділянки на якій було проведено ексгумацію.

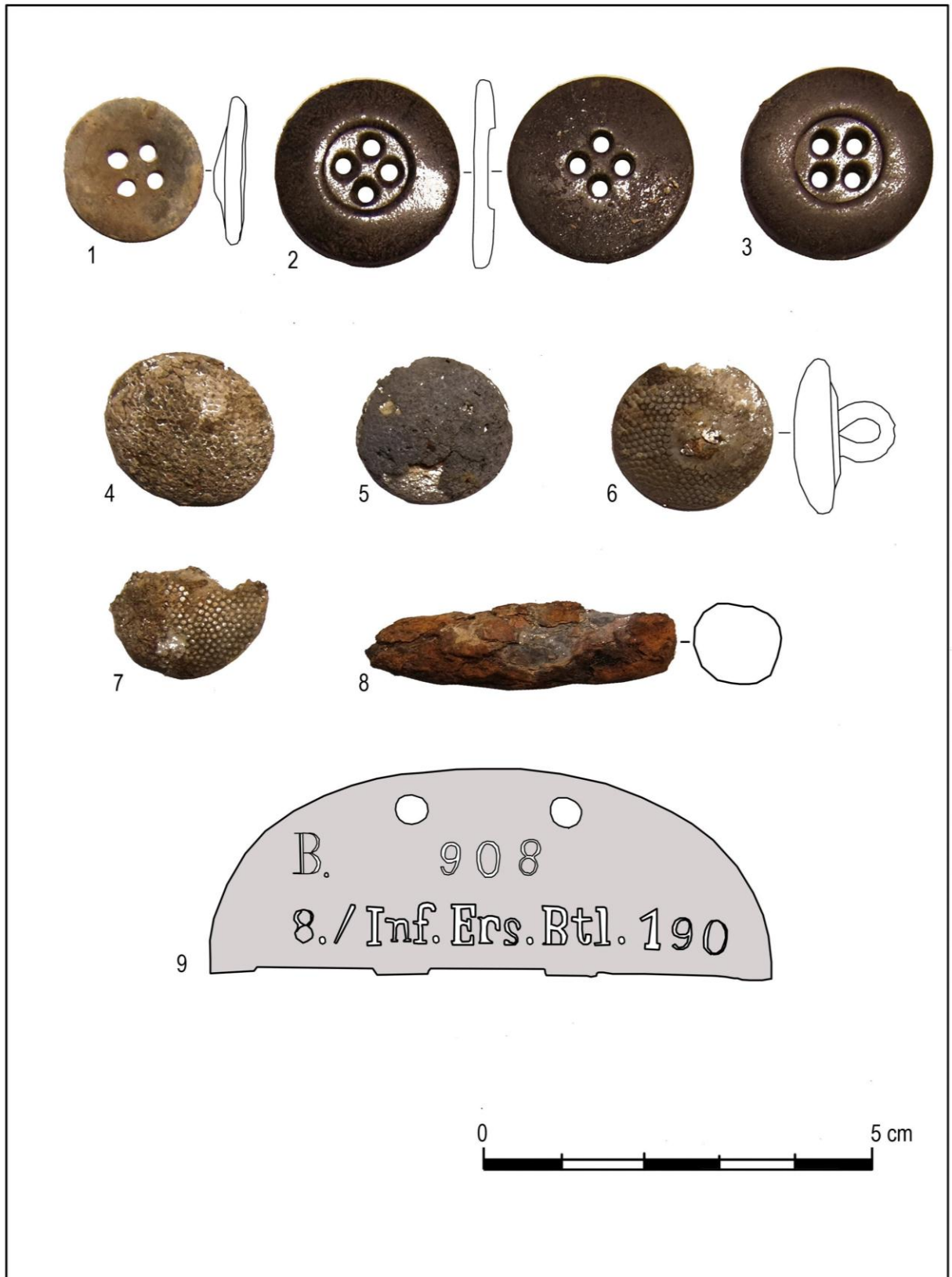

Рис. 2. Супровідний матеріал з поховання 1. 1-7 – гудзики, 8 – куля, 9 – сегмент жетона.

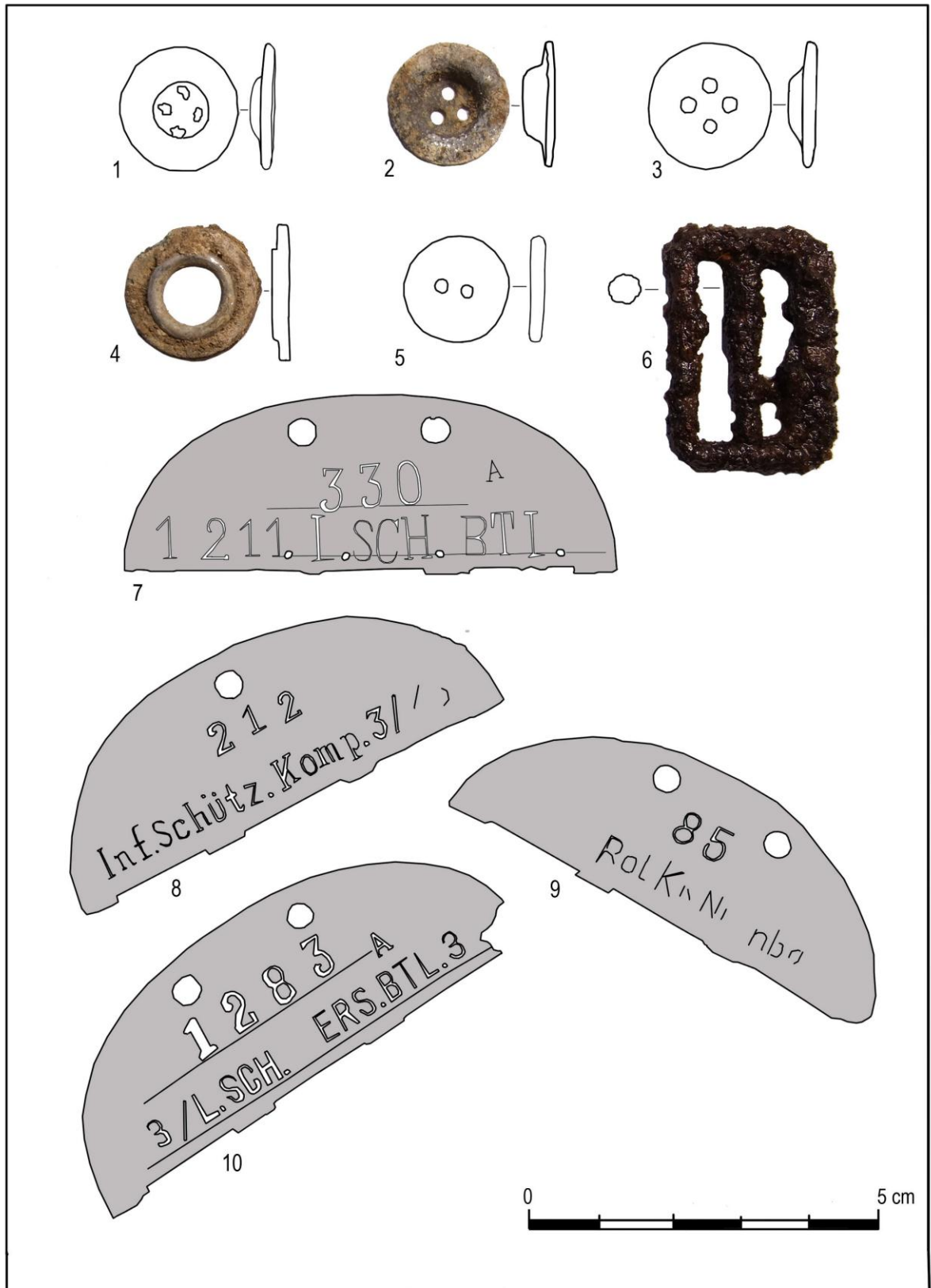

Рис. 3. Супровідний матеріал з поховань. 1-7 – поховання 4, 8 – поховання 3, 9 – без прив'язки, 10 – поховання 5. 1-3, 5 – гудзики, 6 – пряжка, 7-10 – сегменти жетонів.

1

2

Рис. 4. Дубно, вул. Грушевського, 54. Розчищені кістяки. 1 – поховання 1, 2;
2 – поховання 3, 4.